

УДК 821.161.2.09:26-23

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-3>**ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ: СПРИЙМАННЯ
Й ІНТЕРПРЕТАЦІЯ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗІВ****VASYL HRYHOROVYCH-BARSKYI: PERCEPTION
AND INTERPRETATION OF BIBLICAL IMAGES****Брижівська І.П.,***orcid.org/0000-0002-7424-7773*

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник

Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка Національної академії наук України

У статті досліджується значення Святого Письма й опис біблійних образів у подорожніх замітках Василя Григоровича-Барського (1701–1747) – українського мандрівника та письменника, який 24 роки подорожував країнами Європи, Близького Сходу, Малої Азії та північної Африки. У важких багаторічних мандрах Григорович-Барський завжди мав зв'язок зі Святим Письмом. Серед джерел пізнання навколишнього світу Біблія посідала у житті мандрівника особливе місце. Біблійна тематика, цитати з Біблії були часто вживаними на сторінках його щоденника. На прикладах пояснень, питань чи відповідей мандрівника у статті обґрунтовано посилення на біблійний текст. Попри те, що письменник знав Святе Письмо, воно стало йому у пригоді для ознайомлення зі святими місцями. Для аналізу були обрані біблійні образи Ісуса Христа та Богородиці з незвичайними характеристиками, які письменник переосмислював і надавав їм іншого змісту. Прокоментовано біблійних персонажів, завдяки яким автор розкриває такі людські риси, як правдивість, щирість, доброта, милосердя, любов до ближнього. Мандрівник вважав, що кожна стихія є Божим знаменням, а природа є однією з іпостасей Бога. Також подано інформацію про випробування, послані Господом, і дива, які траплялися з мандрівником. Образ Ісуса Христа письменник показує як захисника і наставника, а Божу Матір – як заступницю. Проаналізовано цитати зі Святого Письма, які становлять основу, що на ній тримається вся подорож. Мандрівне життя Василя Григоровича-Барського, на його думку, визначене Всевишнім, тому зосереджено увагу на щоденнику письменника, який охоплюють релігійні мотиви, біблійні образи, наповнені у тексті авторськими інтерпретаціями.

Ключові слова: подорож, Ісус Христос, Божа Матір, Біблія, мандрівник, біблійні образи.

The article delves into the significance of Scripture and the depiction of biblical imagery in the travel notes of Vasyl Hryhorovych-Barskyi (1701–1747), a Ukrainian traveler and writer who journeyed across Europe, the Middle East, Asia Minor, and North Africa for 24 years. Amidst the arduous and extensive travels, Hryhorovych-Barskyi maintained a profound connection with the Holy Scripture. Amongst the sources for understanding the surrounding world, the Bible held a unique place in the traveler's life. Biblical themes and citations were frequently used within his diary. The article substantiates references to biblical texts through examples of explanations, questions, or answers provided by the traveler. Despite the writer's familiarity with the Holy Scripture, it also served him in acquainting himself with sacred places. The analysis focuses on selected biblical images of Jesus Christ and Mother of God, portrayed with unconventional characteristics that the writer reinterpreted and imbued with different meanings. The article comments on biblical figures through which the author revealed human traits such as truthfulness, sincerity, kindness, mercy, and love for others. The traveler considered each element of nature as a divine sign and regarded nature as one of God's embodiments. Furthermore, insights are presented concerning trials sent by the Lord and miracles experienced by the traveler. The characteristics of Jesus Christ as a protector and teacher, and Mother of God as an intercessor, are outlined. The analysis encompasses Bible quotes not used sporadically but forming the foundation on which the entire journey rests. The peripatetic life of Vasyl Hryhorovych-Barskyi, according to the traveler's belief, was ordained by the Almighty. Hence, the focus is directed towards the writer's diary, encompassing religious motifs and biblical images, enriched within the text by the author's interpretations.

Key words: travel, Jesus Christ, Mother of God, Bible, traveler, biblical images.

Постановка проблеми. Причиною звернення до теми послужило те, що значне місце у записках Григоровича-Барського займають біблійні образи, враження від яких він ретельно записував у щоденнику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість робіт про Григоровича-Барського написана англійською та грецькою мовами, найчастіше його тексти використовують як джерело для реконструкції архітектурних споруд, це стосується насамперед Кіпру й Афона [6, с. 86–103]. Існують також роботи про подорожі Барського Афоном і Кіпром, він там представлений як благочестивий паломник і уважний спостерігач [5; 7]. Вероніка делла Дора пише про Барського як про діяча Просвітництва. Петро Білоус у книзі «Василь Григорович-Барський: життя як мандрівка» вперше в Україні повертає ім'я мандрівника у культурний і суспільний простір, розкуто і цікаво розповівши про нього на основі його подорожніх нотаток [1].

Мета дослідження. Ця розвідка є продовженням серії публікацій про подорожі Григоровича-Барського. У роботі проаналізовано записки Барського для виявлення біблійних образів.

Виклад основного матеріалу. Василь Барський – унікальна постать. Він об'єднує в собі й освічену особу епохи Просвітництва, і критично налаштованого дослідника, і широко віруючого православного християнина. Він мав свій погляд на світ, що дозволяло бачити та передавати багатовимірну картину християнських святинь Сходу, де було місце характеристичі історичних свідчень, біблійних образів, роботі з документами, викриттю забобонів, інтелектуальній сміливості та щирій релігійності. Також у Барського були й попередники, у тому числі земляки. Більше того, вже у XVII ст. з'являється інтерес до святих місць у багатьох мандрівників, навіть у священнослужителів. Це стосується Арсенія Суханова (подорожував у 1649–1650, 1651–1653, 1653–1655). Слідом за ним варто згадати Петра Толстого (подорожував у 1703 р.). Паломником був випускник Києво-Могилянської Академії Тарасій Каплонський. Автором важливих щоденників про подорожі на Святу землю – Іполіт Вишенський (подорожував із жовтня 1707 до серпня 1709-го). Варто згадати священника Варлаама Леницького (1711–1713). Барський відрізняється від попередніх паломників тим, що зарекомендував себе як незалежний мандрівник, якого цікавили знання, вивчення грецької мови, історії, вчення про пізнання Бога.

Барський відвідав усі християнські місця, подаючи інформацію про біблійні образи – Ісуса Христа та Богородицю. Як самовидець Василь подає нам свої характеристики, які виходять за межі позицій православного паломника, а також за межі позицій освіченого мандрівника епохи Просвітництва. Це дає можливість скласти більш чітку картину дослідницького інтересу й історичного свідчення. Подорож Василя Григоровича-Барського тривала 24 роки. Обравши нелегкий шлях, мандрівник пройшов його терпляче, зазнаючи знущань і тілесного болю, як того зазнав Спаситель світу – Ісус Христос, тож цілком природно, що образ Христа часто відображається у його текстах. Якщо порівняти життя Ісуса Христа із життям Василя, то можна побачити багато спільного. Григорович-Барський подорожував майже без копійки в кишені країнами Європи, Близького Сходу, Малої Азії та північної Африки; Ісус Христос – Ізраїлем, проповідуючи та навчаючи людей. Свій хрест, який ніс мандрівник, блукаючи світом, подібний до того хреста, який ніс на Голгофу Син Божий.

Постійною супутницею подорожей Григоровича-Барського була Біблія, із паростків якої проросла «мандрівка до цілющих джерел». Про надзвичайну обізнаність Григоровича-Барського зі Святим Письмом свідчать спогади у щоденнику. Ці знання стали мандрівнику в пригоді для ознайомлення зі святими місцями та поклоніння їм. Письменник не лише ретельно записував враження від місць, про які читав у Біблії – як у Старому, так і в Новому Завіті, а й зіставляв побачене із прочитаним у Святому Письмі.

Після ознайомлення з місцями земного перебування Ісуса Христа Василь Григорович-Барський зазначав, що паломництво – то творення добра «во славу ім'я Божого», спасіння душі;

паломник «во славу Його імені працює і творить добро», за що заслуговує від Бога «вічне спасіння» [2, с. 163]. За твердженням мандрівника, шлях паломника – це символ духовної дороги. Ісус Христос на цьому шляху – захисник і наставник. П. Білоус зазначав, що паломництво для Василя Григоровича-Барського – «його земний шлях, який він має здолати, бо то його покликання, його важкий хрест. Хіба буває пізнання світу легким і безтурботним?.. [1, с. 33–34]. Слово «Бог» чи «Господь» і похідні від них зустрічаються сотні разів у щоденнику Григоровича-Барського.

Записи у щоденнику Василя свідчать, що його паломництво ознаменоване волею Всевишнього: «Бог так любить людей, що не лише тим, які шукають Його, а й тим, які ні про що добре не замислюються, не раз дарує він велику благодать. Сам я на власному досвіді це спізнав, бо ніколи й не думав мандрувати такими далекими краями, і здійснити такий великий труд, і уникнути безлічі нещастя, і поклонитися багатьом святим місцям, і побачити та описати чудесні будівлі та уславлені монастирі, скити й церковні чини, а також життя та діяння благочестивих мужів, і чимало іншого, гідного пам'яті та хвали. Милосердний Бог сподобив мене до цього, хоч я й грішна людина. Ось чому я все це описав – на славу і подяку Богові, а також на користь читачам і слухачам, не маючи іншого бажання, тільки щоб вони молилися за мене, недостойного, і чудувалися Божому провидінню та піклуванню, і тому, що від такої хиткої основи й такого непевного початку привели й напутили мене до такого щасливого кінця» [2, с. 4]. Ці слова наводять на думку, що головним мотивом подорожі Василя Григоровича-Барського було не лише веління Боже, а й потяг до навчання та пізнання світу. Сам мандрівник зазначає: «Буває, не так, як людина, а як Бог хоче», наводячи приклад латинського прислів'я: *Nomo proponit et Deus disponit*, тобто «Людина замислює, а Бог вирішує» [2, с. 118]. Шлях до пізнання світу став для мандрівника не тільки шляхом пізнання Бога, а й пізнанням самого себе, своєї душі. За словами Д. Чижевського, «через «світ» (природу, науку, політику) людина приходять завше до того самого – до Бога...» [4, с. 82].

Прикметно, що перешкоди Василь Григорович сприймав як послане Господом випробування, про що свідчать слова: «І так мучився тоді, і не тільки другі сандалі, а й одяг свій подер, і руки та ноги зранив, пролазячи поміж дерев і каміння, і голодний був, і спраглий, і дякував Богові за те, що він мені послав» [2, с. 123]. У таких щиросердних подяках мандрівник переконує, що все перебуває у владі всемогутнього Бога. Неодноразово він згадував, що поводитим у небезпечній подорожі для нього був Господь. Паломник наводить численні приклади небезпек, які чатують на людину в дорозі: негода, напад розбійників, хвороба. З жалем і благанням він просить Бога вберегти його від наглої загибелі: «Благав я Бога, щоб він не дав мені загинути наглою смертю» [2, с. 122]; «Жалівся Богові у журбі своїй, щоб він указав мені правильну путь» [2, с. 122]; «Молив Бога натрапити хоч на когось, хто показав би дорогу» [2, с. 123]. Василь звертається до Христа зі словами щирої подяки за допомогу: «Доводилося нам блукати голодним і спраглим серед гір та печер, над глибокими урвищами, волаючи до Бога <...>; але все це ми витримали з ласки Всевишнього» [2, с. 48]. Або: «Та раптом побачив я Божу турботу про мене» [2, с. 120]; «Щодня дякував Господу, що беріг його життя від чуми»; «Милосердний Бог зглянувся на нас, або труд наш не був марний» [2, с. 29].

Як відомо, мандрівники часто ставали жертвами хвороби, тож особливе місце у щоденниках Григорович-Барський відводить цій темі. Усю надію на зцілення він покладає на головного покровителя й охоронця – Ісуса Христа: «Благав же я Всевишнього, щоб вибавив мене від хвороби і дарував швидке повернення» [2, с. 60]; «З Божою поміччю я видужав од пропасниці» [2, с. 314]; «Бог же, людинолюбний і милосердний, з цього часу дарував мені зцілення від гарячки, і на неї я більше не слабував» [2, с. 60]. Як бачимо, письменник вірив у те, що втручання Бога врятувало його під час хвороби.

Василь Григорович-Барський надавав особливого значення дивам, які траплялися з ним під час хвороби. Про одне з таких див паломник розмірковує на сторінках щоденника. Автор

«Мандрів» звертався під час хвороби не тільки до Христа, а й до його угодників: «Ще за день до того, як я дістався до Барі, не знаю чому, чи від мандрівки, чи сама собою, розболілася в мене в дорозі нога, так що я ледве зміг добутися до міста; за три дні нога ще більше розболілася й розпухла, як колода, і я з великими труднощами ходив по місту, шукаючи харчів та задля інших потреб, був я босий, бо в сандаліях ходити не міг. Було мені дуже сумно <...> Постійно ходив я до гробу святителя Христового Миколая, і благав його зі сльозами, щоб він допоміг мені в нещасті. І завдяки самим лише молитвам за два дні без жодного лікування не знати як зникла опухлість моєї ноги, і став я здоровий, як і раніше. Зрозумів я, що це сталося з волі святого Миколая і подякував я Богові та його угодникові» [2, с. 54].

Мандрівник вважав, що усі випробування посилає Господь людям за їхні гріхи: «Все це, гадаю, через наші гріхи, а найпаче мої» [2, с. 50]; «Тоді зрозумів я, що це кара Божа впала на мене» [2, с. 50]; «Сподівався на святих місцях цілком одужати, бо спізнав, що за гріхи мої покарав мене милостивий Бог тілесною недугою» [2, с. 82]. Пізніше сам паломник зізнавався, що хвороби та випробування, які він переміг із Божою поміччю, не зломали його. Тут слід звернути увагу на фразу, прочитану мандрівником на стіні церкви: «Хрест піднімає тих, які падають». Ці слова стали символом його віри у подолання нелегкого шляху. Можливо, таке самонавіювання не раз допомагало мандрівникові долати труднощі під час подорожі: «Господь допомагає тим, хто покладає на нього надію», – так записав Григорович-Барський у щоденнику [2, с. 442]. Паломник був переконаний, що подолати гріх він зміг за допомогою безмежної християнської віри.

Не раз на сторінках щоденників Григоровича-Барського з'являється символ моря. Тут доречно згадати, що Василь зазнавав численних небезпечних пригод і випробувань, подорожуючи морем. Він зазначав, що вітер перебуває під владою всемогутнього Бога, який стримує або здійсмає його руйнівну силу: «Ми пливли спокійно весь той день, а вночі повіяв супротивний вітер, дуже сильний та поривчастий, і носило наш корабель, як Бог хотів, і вже гадали ми, що нам не жити, бо в корабель увіллялося багато води. Ми з іноком, будучи малодушні, плакали й зітхали, чекаючи смерті, і волали до самого Господа Христа, щоб він порятував нас» [2, с. 102]; «Того ж дня, коли вже заходило сонце, знялася велика буря, яка мало не перекинула корабель <...>; але з ласки Божої (Господь ще не дав людині загинути) корабель злітав угору і падав униз» [2, с. 120]. Як бачимо, мандрівник звертався до Христа у найтяжчі хвилини не тільки на суші, але й на морі, коли йому було нелегко.

Як зазначав паломник, Христос допомагав йому не лише долати десятки й сотні кілометрів, а й захищав від грабіжників, тому він подумки неодноразово дякував Богові за порятунок: «Розбійник же почав гнатися за мною, хотів наздогнати і не зумів, бо був п'яний і не зміг далі бігти, а тому повернувся. Я ж подякував Богові за те, що він не допустив моєї наглої смерті, і пішов далі, бо хотів дістатися до села, яке було не дуже далеко» [2, с. 141]; «Багато разів вони обшукували мене й мою торбу, шукаючи динаріїв, та Бог уберіг мене, і вони не знайшли, хоч гроші у мене були» [2, с. 159]; «І про що я мав думати тоді, як не про смерть, коли й ножем замірялися на мене, і палицями! Благав я в той час всемогутнього Господа Бога, щоб він порятував мене, і був Господь оплотом моїм, помічником і захисником моїм у день печалі моєї, на нього уповало серце моє, і допоміг він мені, і визволив мене з рук сильних ворогів, що ненавиділи мене» [2, с. 159].

Тема природи посідає вагомe місце в українській літературі доби бароко. Григорович-Барський не оминав своєю увагою природні явища, розглядаючи природу як одну з іпостасей Бога: «Ішли долиною понад потоками, а по обидва боки стояли високі прекрасні гори, порослі чудесною травою та гарними деревами. Бачили ми й багато камінних гір, де не тільки дерева не могли рости, а й трава; та з волі Божої тут зростають високі дерева, що, немов усупереч природі, вчепилися корінням у камінь. Бачив я тут і камінні гори, завислі так, що здається, ніби вони от-от упадуть і перекинуться, але з волі Божої тримаються так міцно, що їх у жодний

спосіб неможливо відколоти» [2, с. 42]. Ці рядки вказують на те, що мандрівник не відокремлює творіння від Творця, які для нього нерозривно пов'язані. Мандрівникові нічого іншого не залишалось, як прославити Бога за такі діяння.

Якщо наводити приклади біблійних образів, то слід зупинитися на образі Богородиці, опис котрої Барський передає через розповіді ченців, від яких пішоходець з України почув чимало місцевих легенд. Перебуваючи на острові Самос, Василь детально описує монастир Богородиці, споруджений за вказівкою візантійського імператора Олексія Комнина: «Гора, на якій споруджено монастир, така висока, що на її вершині клубочаться хмари; інколи з навислої скелі зривається каміння, і падає, і руйнує будівлі, але ніхто з мешканців, як кажуть, жодного разу не зазнав від нього лиха – завдяки опіці та молитвам Богородиці» [2, с. 364].

Зокрема, мандрівник охоче переповідав місцеву легенду про ікону Пресвятої Богородиці, на звороті якої побачив закріплений камінь. Побачене викликало у Василя як людини обізнаної неабияке обурення через забобони. Камінь цей, за місцевими переказами, упав зі стелі, щоб убити юнака, чий батьки порушили клятву віддати його в ченці, але ікона Богоматері вийшла дивом із іконостасу і захистила його собою, а камінь застряг на звороті ікони. Не заперечуючи надприродних шляхів існування каменю, втисненого в дерево, Барський наводив безліч сумнівів від побаченого і почутого. Камінь той, на думку паломника, подібний до каміння, що там у горі добувається, і тому був прикріплений до ікони.

Відвідавши православний монастир Кікос на Кіпрі, Барський записує легенду про чудеса ікони Богородиці. За легендою, ікона, яка знаходиться у зазначеному монастирі, написана євангелістом Лукою. З усних розповідей ченців мандрівник дізнався, що чудесним чином вона зцілила доньку християнського князя з Константинополя Ісакія.

Враження від Віфлеєму у Василя пов'язане зі спогадом про Пресвяту Діву, коли вона побувала біля криниці, щоб напиться води: «І коли припала до колодязя, побачила, що вода далеко, а зачерпнути не було чим, і нікого не було, хто б прийшов по воду; отож вона словом своїм підняла рівень води і, напившись, звеліла воді повернутися на своє місце». «О предивні дива Божої Матері» [2, с. 204], – дивувався паломник. Василь побував на тому місці, де це нібито сталося, і побачив «відбитки колін у кам'яному жолобі» від колін Богородиці [2, с. 204]. Відвідавши місце, пов'язане з життям Божої Матері, Василь розмірковує: «Чи це справді так, чи ні, я не змушую читача повірити, і свідчити під присягою не можу, тому що не зі Святого Письма, а з людських розповідей про це знаю» [2, с. 204].

Висновки. Аналіз текстів Барського дозволяє пояснити почуте та побачене мандрівником. Паломник розмірковував про Святе Письмо, Ієсуса Христа та Богородицю, характеризував священні зображення та прагнув відновити справжню історію цих образів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоус Петро. Василь Григорович-Барський: життя як мандрівка. Київ : «Видавництво Людмила», 2021. 220 с.
2. Василь Григорович-Барський. Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік / переклав з давньоукраїнської Петро Білоус. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. 768 с.
3. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. Київ: Освіта, 1992. С. 121.
4. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ : ВЦ «Академія», 2008.
5. A Pilgrim's Account of Cyprus: Bars'kyj's Travels in Cyprus / Ed. A. Grishin. Altamont; New York, 1996. 114 p.
6. Della Dora V. Light and sight: Vasilij Grigoroich Barskij, Mount Athos and Geographies of Eighteenth-century Orthodox Enlightenment. *Journal of Historical Geography*. 2016. Vol. 53. P. 86–103.
7. Meadows I. Barsky's Cyprus Revisited, 1726–1989. S. 1. 87 p.